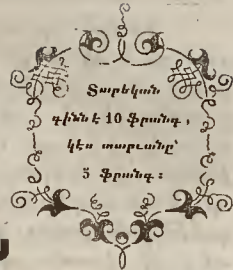

ԵՐԽՈՊԱ

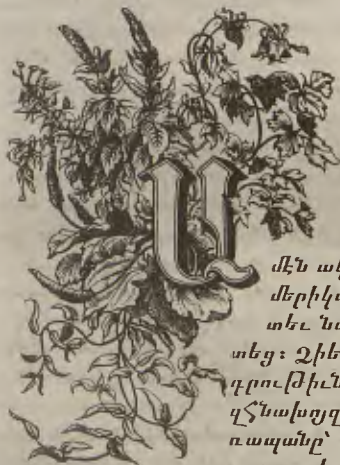

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 24.

1861

Դ. ՀԱՏՈՐ

ՍԵՒ

ԹԵՐԹԱԿԱԼԸ

Ա.

(Հարսնականի)

Անն անկախութենէ գուրս, Ամերիկացին եղաւ որ անկէ ետեւ նախ լուծիւնը միջաճատեց: Չիերուն ընթացքն իր ուշադրութիւնը գրաւած էր. ուստի զՏնախոյը մտադիր ըրաւ որ կառապանը՝ որուն քունը նստած տեղը տարեր էր, կառքն իր բախտին թող տուեր է: Լըպլան ուսերը վեր վերցնելով, հեգնական անտարբերութեամբ մ'ըսաւ թէ ես արդէն շատոնց տարակուսի մէջ եմ, որ արդեօք կառապանը ձիերը կը կառավարէ, չէ նէ՝ ձիերը կառապանին կառավորդեն:

Թէ որ անանկ է, պատասխանեց Ամերիկացին, ապահով վիճակի մէջ չենք: Եւ իրեն ցուցուց թէ քննչայէս ձիերուն ոյժն ու քալուածքն իրարու անհամաձայն էր: Վերջի իջեւանին վարձուած օգնական երկարը իր անհանգարտ շարժումներովն ու ոստումներով մէկալ ձիերը միօրինակ կը խրտուցանէր: Աս ձգտումները կամաց կամաց կառքին բնական ընթացքը շուտցուցած էին, մէկալ երկու ձիերուն կամացը հաշուական, որոնք երթալով աւելի կը գրգռուէին իրենց նոր ընկերին դէմ: Իսկ կառքը՝ ուղիղ գծին վրայէն յառաջ երթալու տեղ՝ ճամբուն վրայ այլեւայլ մանուածապատ շրջաններ կ'ընէր, քանի մը անգամ անցնող դարձող կառքերուն զարնուելու կամ ճամբուն երկու կողման փոսերուն մէջ գլտորելու վտանգի մէջ մտած էր:

Հակոբ մէկալ կառապաններուն յիշոցներովն ու իր ճամբորդներուն ազդարարութիւններովը թմրութենէն կ'արթննար, սանձը ձեռքը կ'առնուր, բայց շուտ մը նորէն թող կու տար: Անդիէն գիշերուան մութը կը կոխէր. ձիերուն գծաութիւնն երթալով կը սաստկանար: Նայդինկէին տրտունջները կը յաճախէին: Տհաճութիւնը քիչ մը վերջը խռովութեան ու վախի փոխուեցաւ, եւ երբ որ տեսաւ որ ըրած ազդարարութիւնները պարապի կ'երթան, բարկութիւնն ելաւ, որն որ աւելի եւս մեծցաւ իր ընկերին ցուցուցած հանդարտութեան պատճառաւ:

Կ'երեւայ թէ Լըպլան վրէժ կ'առնէր Ամերիկացւոյն իրեն ցուցուցած անվստահութեան, գինով կառապանին խօսք հասկըցնելու համար անոր ըրած փուճ ջանքին վրայ ծիծաղելով: Ամերիկացին իր այլանդակ գաղղիներէնովը կառապանին խելքը գլուխը բերելու կը ջանար. իսկ անիկայ իր թմրութեան մէջ՝ անգղիներէն եէ, եէ (այո) պատասխան կու տար, առանց ձիերուն ընթացքը փոխելու:

Վերջապէս Նայդինկէն համբերութիւնը բոլորովին կորսնցնելով, դէպ ի հնախոյը դարձած, ջէք տեսներ, պոռաց անգղիներէն, որ աս գինովը խօսք չի հասկընար . . . :

Ինչպէս, պատասխան տուաւ ընկերը հենգնութեամբ. ինծի կ'երեւայ որ ձեր լեզուաւը ձեզի աղէկ պատասխան կու տայ:

Վատակ ընելու բաղձանք չունիմ, ըսաւ Ամերիկացին բարկանալով:

Հայտնի կ'երեւայ, պատասխանեց Լըպլան՝ վզէն կախուած ակնոցին հետ խաղալով:

— Կարծես թէ աս չարագործը միտքը դրած է որ կառքը դարձնէ:

— Կը կարծէք:

— Ես բանս երկուքներնուս ալ հաւասարապէս կը վերաբերի:

— Ընանց երկբայութեան:

— Կեանքերնիդ կորսնցնելու կամ մէկ կողմերնիդ կորսնցնելու բաղձանք պիտի չունենաք:

— Չեմ կարծեր:

— Ենանկ է նէ՝ կառապանին խօսք հասկըցուցէք:

— Թողութիւն տուէք, խօսքերս գինովութենէ սխալիւն զօրութիւն չունին:

Ուրեմն թող վար իջնայ, գոչեց Ամերիկացին. կառքը ես կը վարեմ:

Ինչ կ'ըսէք. ան չ'ըլլար, պատասխանեց Լըպլան ծանրութեամբ ու վճռական կերպով մը. կառապան մը կառքէն վար առնուլ՝ պաշտօնակալ մը աստիճանէն վար ձգելու, վաճառական մը սնանկացած հրատարակելու հաւասար է:

Նայդինկէին երեսները կատաղութենէն բորբոքած ընկերին դառնալով, Ուրեմն յանձն կ'առնո՞ւք, ըսաւ, որ այսպէս շարունակէ:

— Խափանել չ'ըրցած բանս՝ ես միշտ յանձն կ'առնում:

Են ատեն պէտք է որ ես իջնամ, գոչեց Ամերիկացին՝ ինք իրմէ ելած. իմաց տուէք որ պիտի իջնամ: Զձեզ կը ստիպեմ որ ձեր գինով հայրենակցին խօսք հասկըցնէք . . . :

Խօսքը դեռ բերանն էր, մէյ մ'ալ սաստիկ շառաչուն մը զինքը լռելու ստիպեց. կառքը քարերու կոյտի մը հանգիպելով ու հաւասարակշռութիւնը կորսնցնելով, անանկ ծռեցաւ, որ քիչ մնաց կը գլորէր կ'իյնար: Յակոբ զարհուրելի ցնցմանէն արթննալով, խարաղանով անանկ մը զարկաւ ձիերուն, որ անոնք արդէն գրգռեալ ըլլալով, սկսան մեծ արագութեամբ վազել: Մէկ երկու վայրկեանէն զառ ի վայր տեղ մը հասան, որուն վարի կողմը կամօրջ մը կը տեսնուէր:

Վայրկեանէլ վտանգին մեծութիւնը տեսնելով, յիշոցք մը արձակեց, կառքին դուռը բացաւ ու պուռաց որ դուրս կ'ուզէ ելլել: Բայց կառքը կենալու տեղ՝ կարծես թէ ընթացքն աւելի կը շուտցնէր: Ամերիկացին ոտք ելաւ ընկերն աղաղակ մը փրցուց եւ ձեռուներն երկրնցուց որ զինքը բռնէ Արդէն բանը բանէն անցեր էր: Ամերիկացին կառքէն դուրս նետուած էր: Գետինն իյնալուն ձայնը եւ տկար հառաչանք մը լսուեցաւ. անկէ ետքը խոր լռութիւն տիրեց:

Իսկ կառքը զարհուրելի արագութեամբ ընթացքը յառաջ կը տանէր. ոչ մէջի ճամբորդին աղաղակները, ոչ ալ կառապանին ծիգն ու ջանքը բաւական կ'ըլլար անոր շուտութիւնը չափաւորելու: Հազիւ վարը՝ կամրջին առջեւ տնակի մը քով կեցաւ, որուն դրան վրայ կախուած բաղեղի փունջը կը ցուցնէր թէ ստորին կարգի գինետունն մըն է:

Հոն մեր հնախոյը կրցաւ եղածը Յակոբին իմացնել, որն որ թէպէտ վերջին վայրկեանները սխալած էր, բայց մտադրութիւնը բոլորովին ձիերուն ընթացքէն դուրս եկածն իմանալ: Երկուքը մէկտեղ ետեւ նայեցան ճամբուն վրայ. բայց գիշերուան մթին մէջ չկրցան բան մը տեսնել: Բարձրաձայն կանչեցին. բայց պատասխան տուող չեղաւ:

Սերժապէս երկուքը մէկտեղ ելան՝ օտարականին կողքէն դուրս ցատքած տեղը գացին: Զինքը հոն գտան. բայց անշարժ գետնի վրայ պառկած: Աղէկ մը զննելէն ետքը, տեսնելով որ վրան արեան հետք չկայ, անդամներն ալ ամբողջ ու ողջ կ'երեւան, հետեւցուցին որ Նայդինկէլ միայն մարած է: Ուստի փութով առին զինքը կամրջին քով գինետունը բերին: Հոն ամէն միջոց ի գործ դրին խեղճ գլուխը բերելու. սակայն Ամերիկացուն վրայ կենդանութեան նշան չէր տեսնուեր: Ան ատեն հնախոյը գուշակեց որ անկումը՝ կարծածէն աւելի վնասակար հետեւութիւն ունեցած է:

Վմէն բանէն յառաջ բժիշկ մը կանչելու էր. Յակոբ շուտ մը ձիերէն մէկը կառքէն քակելով, վրան նետուեցաւ ու ածապարեց բժիշկ բերելու գնաց, վերադառնալը հնախոյը նաեւ պանդոկապետուհւոյն հոգացողութեան թող տալով:

Յակոբ երթալէն ետեւ՝ Լուպան պանդոկապետուհւոյն հարցուց թէ Որչափ ժամանակէն կրնայ բժիշկ մը գտնել բերել. եւ պատասխան առաւ որ Եթէ զինքը տունը գտնէ, որն որ տարակուսական է, երկու ժամէն հազիւ կրնայ հոս ըլլալ: Ասոր վրայ նորէն հարցուց որ արեւօք նոյն տեղերն ուրիշ բժիշկ կայ: Եւ երբոր պանդոկապետուհին ուրիշ բժիշկ մ'ալ գտնուիլն իմացաւ, անոր աղաչեց որ երթայ զինքը կանչէ. Որպէս զի, կ'ըսէր, գէթ երկուքին մէկը ստուգի ոգնութեան հասնի: Պանդոկապետուհին ի սկզբան դժուարութիւն ցուցուց. բայց հնախոյըն աղաչանքներէն, սպառնալքներէն ու խոստմանքներէն

ընէ շարժելով, վերջապէս լապտեր մը վառեց ու ճամբայ ելաւ:

Հազիւ թէ կինը խաւարին մէջ աներեւոյթ եղած էր, մեր թաղեգլխարկ հնախոյը՝ կալուածատէրը՝ որն որ դրան սեամին վրայ մեծ անհամբերութեամբ կը սպասէր, շուտ մը ներս մտաւ, դուռը կղպեց ու նիգը դրաւ:

Տնակը բոլոր բոլոր մէկ սենեակ ունէր, որն որ թէ գինետուն էր, թէ խոհանոց, թէ ննջարան: Գրան դիմացը ողորմելի խշտեակ մը կար, որուն վրայ Ամերիկացին պառկեցուցած էին. վառարանին մէջ հազիւ մէկ երկու կտոր փայտ կար, եւ սենեկին մէջտեղը զետեղուած կոշտ սեղանին վրայ խիստ բարակ ճարպէ մոմ մը կը վառէր:

Լուպան մէյ մը չորս կողմը նայեցաւ: Կերպարանքը բոլորովին տարբեր վիճակի մէջ մտած էր: Աչուները դաժանցած էին. ճակատին վրայ կնճիւններ կ'երեւային. շրթունքին վրայ յառաջագոյն տեսնուող ծիծաղին տեղ՝ սաստիկ կարկամութիւն մ'երեւան ելած էր, որն որ կը ցուցնէր թէ մտքին մէջ արտաքոյ կարգի հաստատութեամբ յանդգնական որոշում մ'ըրած է: Իր բովանդակ թոյլ ու մեղկ արտաքին երեւոյթը՝ սաստիկ գործունէութիւն մը ստացած էր: Մէկ խօսքով հնախոյը պատրուակը մէկ դի գացած էր, եւ իր բուն ինչ ըլլալը յայտնի կը տեսնուէր:

Նմիջապէս վաղեց պատուհանը գոցեց, որպէս զի եթէ դրսէն նայող մ'ըլլայ՝ բան չկարենայ տեսնել. ճրագն ալ գետինը դրաւ, որպէս զի լոյսն ապակիներուն չգարնէ: Աս ընելէն վերջը, վերադառնալուն մտնեցաւ:

Ամերիկացին միշտ իր անշարժութեան մէջն էր. միայն տկար ու կարճ շնչառութեանէն կ'իմացուէր թէ հոգին վրան է: Պահապանը ձեռուներն անոր թիկնոցին տակը խոթեց՝ այնպիսի կերպով մը, որ եւ թէ տեսնող գտնուէր, կարծէր թէ սրտին բախումը կ'ուզէ զննել: Բայց դուրս հանած ժամանակը՝ մէկ ձեռքը քսակ մը եւ ժամացոյց մը կար, իսկ մէկալ ձեռքը՝ կաշիէ սեւ թերթակալ մը կար: Աս գործողութիւնն այնպիսի արագութեամբ ու յաջողակութեամբ կատարուած էր, որ մարդ տեսած ժամանակը՝ չէր կրնար ալ ամենեւին տարակոյս մ'ունենալ հնախոյըն սովորական արուեստին վրայ:

Մէկ նայուածքով քսակը զննեց, եւ տեսաւ որ ստոյգ է եղեր Ամերիկացուն խօսքը թէ քովը ճամբորդութեան համար հարկաւոր եղած ստակէն աւելի բան չունի: Մտածելով որ կարելի է թերթակալին մէջ աւելի բան մը կը գտնէ, ձեպով բացաւ. բայց մեծ ջարմացմամբ՝ անոր մէջն ալ տոմանկներէ, վճարուած փոխանակագիրներէ ու առեւտրական նամակներէ զատ բան չգտաւ:

Սաստիկ կատաղած, ոգեւարին վրայ բարկութեան հայեցուած մը արձակեց: Ո՛չինչ, մնաւաց թիկն տակէն. ինծի քանի մը ոսկի ժառանգութիւն ձգելու համար՝ ինք զինքը մեռցնելը կ'արժէր մի: Ի վերայ այս ամենայնի իր յուսոյն պարապ ելելուն չէր կրնար համոզուիլ: Նորէն սկսաւ թերթակալը խառնել. սակայն աս անգամ ալ չկրցաւ արժողութիւն ունեցող բան մը գտնել: Երկու երեք անգամ քննած տոմսերը, պարապ տեղ դարձեալ նորէն նորէն կը զննէր:

Ի՞նչով թղթերը կարգաւ նայելէն ետեւ, վերջապէս դարձեալ ձեռքն առաւ նամակ մը, որուն մէջ երեք վճարուած փոխանակագիր կար, երեքն ալ Նայ-

գինկէլ ստորագրութեամբ: Աս թուղթն ալ մէկալ-
ներուն քովը դնելու վրայ էր, մէյ մ'ալ յանկարծ
աշուրներուն բառ մը հանդիպեցաւ, որն որ զինքը
կեցուց. առաջին տողերը կարդաց, հետաքրքրութիւնն
աւելցաւ, կէս մը ծալած նամակը նորէն բացաւ,
մնացածն ալ կարդաց, մինչեւ վերջին բառը: Երբ
որ հոն հասաւ, ըստէ մը կեցաւ, ետքէն դարձեալ
սկսաւ կարդալ, երբեմն վրան խորհրդածութիւններ
ընելու պէս կենալով: Որչափ յառաջ կ'երթար, այն-
չափ աշուրները կը կենդանանային. կերպարանքին վրայ
փոփոխակի մէյ մը՝ սաստիկ պլայլութիւն, մէյ մը
արտաքոյ կարգի հաճութիւն մը կը տեսնուէր. մէջ
ընդ մէջ բերնէն միջահատած բառեր կ'ելլէին: Վեր-
ջապէս որոշում մ'ընելով, սաստիկ ուրախութեամբ
մը նամակը ծալեց: Բոլոր երեսը յառաջուան տիրու-
թեան տեղ՝ անչափ զուարթութիւն մը կը ցուցնէր:

Վոյն վայրկենին դուրսը խօսելու եւ ոտքի ձայ-
ներ լսուեցան: Հնախոյը հազիւ ժամանակ ունեցաւ
քսակն ու ժամացոյցը տեղը դնելու. շուտ մը դուռը
վազեց, կղպակն ու նիւթ բացաւ:

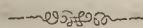
Եկողը պանդոկպետութիւնն էր, որն որ հետը
մէկտեղ բժիշկ մը կը բերէր:

Աս վերջինը վերաւորելոյն մտեցաւ, մտադրու-
թեամբ եւ զգուշութեամբ ըննեց. ետքը գլուխը շար-
ժեղով՝ Բանը բանէն անցեր է, ըսաւ. օգնութիւնը
շատ ուշ հասաւ. աւելի յառաջ ալ հասնէր՝ մեծ
օգուտ մը չէր ունենար:

Բաժնէրներու վրայ ապահով էք, հարցուց
Լըպլան:

Բժիշկը վերաւորելոյն երակը մէյ մ'ալ ըննեց,
եւ ոտք ելլելով, առանց ամենեւին տարակոյտ մը ցու-
ցնելու՝ հաստատութեամբ ըսաւ. Մէկ ժամէն աս
մարդս անշունչ դիակ մը եղած է:

Հարաւարներէն էաւ անգամ:

Ք Ե Ա Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ե

Մարտիկ:

Բնութեան մէջ զարմանալի արարածներուն մէ-
կը կրնայ սեպուիլ Մարտիկ կամ Մարտիկը, որուն
մարմնոյն պզտիկութիւնը, ուստի եւ ուժին նուազու-
թիւնը նկատելով, իր գործած հիւսուածքին կամ
ոստայնին առատութիւնն ու բարակութիւնը մեծ զար-
մանք կը պատճառէ: Աս անասնիկին հասարակ տե-
սակը՝ իր կըրակ մարմնոյն վարի մասին կամ փորին
վարի գին 4—6 պտիկուք ունի, որոնց ամէն մէկը
հազարաւոր պզտիկ ծակեր ունին ու խէժի նման հիւ-
թով մը լեցուն են, ուսկից անասնիկն անանի բարակ
թելեր հիւսելով դուրս կը հանէ, որ անոնց շատը
մէկտեղ միանալէն ետքը՝ հազիւ պարզ աչաց տեսա-
նելի կ'ըլլան: Մամուկն աս թելերէն իր բնակարանն
ու հաւկիթներուն պահարանը կազմելէն զատ՝ նաեւ
կերակուրը հոգալու գործիքը կը շինէ, այսինքն ճան-
ճեր եւ պզտիկ որդեր ու ճճիներ որսալու ուղիսնը
կը կազմէ:

Որչափ որ աս պզտիկ կենդանւոյն իր աս ու-
սայնը հիւսելու մէջ ցուցեցած ճարտարութիւնը զար-

մանալի է, նոյնչափ եւ աւելի եւս զարմանալի է՝ իր
թշնամոյն կամ կերակրոյն վրայ հասնելու, զանիկայ
բռնելու, կաշկանդելու եւ իր բնակարանը տանելու
համար ցուցեցած վարպետութիւնն ու բանեցուցած
ուժը: Աս բանս թէպէտ եւ հասարակ կամ ընտանի
մամուկին վրայ յաճախ կը տեսնենք, բայց աս նկատ-
մամբ շատ նշանաւոր ու կարդալու արժանի է ականա-
տես անձի մը ըրած գիտողութիւնն ու ստորագրու-
թիւնը:

Պզտիկ մամուկ մը սեղանի մը վարի գին իր
ոստայնը հիւսած էր: Առտու մը տեսանք որ նեպուկ
(Բէասիէն պեօֆէյ) մը նոյն սեղանին տակը ըստ ամենայնի
մամուկին ոստայնին ներքեւը կեցած էր: Ուղեցիկը
աս ճճին մէկդի առնուլ. բայց տեսանք որ մամուկն
իր մէկ թելը անոր ոտուրներէն մէկուն փաթտած
էր ու նոյն վայրկենին՝ երբ որ մենք ճճոյն կը նայ-
էինք, մամուկը նորէն վար իջաւ, անոր մէկալ ոտքին
վրայ ալ թել մը անցուց փաթտեց ու շուտ մը իր
ոստայնէ բնակարանն ելաւ. բայց անմիջապէս վար
իջաւ ճճոյն երրորդ ոտքին ալ թել փաթտեց ու ա-
սանի քանի մը վայրկեան իր գործողութիւնը շարու-
նակեց, անդադար իջնալով ելլելով ու իր որսին
մարմնոյն պլեւայլ մասերուն բոլորտիքն իր ոստայ-
նով շրջապատելով ու կաշկանդելով: Եւ ինչնեպուկը,
որն որ իր տեսակին մէջ բաւական մեծութիւն ունե-
ցողներէն մէկն էր, իր բոլոր ուժովը կ'աշխատէր կը
ջանար իր կապանքը իղել ու դուրս ելլել փախչիլ.
բայց ամէն ջանքն ու ճիգը պարապի ելան, մանաւանդ
թէ որչափ աւելի ճիգ կ'ընէր, այնչափ աւելի ոստայ-
նին մէջ կը փաթտուէր: Մէկ դիաց ասիկայ այսպէս
իր ազատութեան համար աշխատած ու վայրկենէ
վայրկեան իր ուժը կորսնցուցած աստն, մէկալ կող-
մանէ թշնամին իր կաշկանդիչ թելերն անոր բոլոր-
տիքը հիւսելէն ու զանիկայ աւելի եւս կաշկանդելէն
չէր դադրեր: Եւ երբ որ տեսաւ որ ալ որսը բոլո-
րովին ուժը կորսնցուցած պրծանելու անկարող ե-
ղած է, սկսաւ զանիկայ գետնէն վեր դէպ իր բնա-
կարանը քաշել: Չկրնալով այնպէս շուտ ու մէկ ան-
գամէն յաջողընել, նախ եւ առաջ ճճոյն գլուխն
ու մարմնոյն վերի մասը գրեթէ կէս մատնաչափ
բարձրութեամբ վեր քաշեց. ետքը սկսաւ մնացած
մասն ալ քաշել, եւ այսպէս միօրինակ աշխատելով՝
այնչափ բարձրացուց, որ բոլոր ճճին 5—6 մատնա-
չափ գետնէն վեր կախուած մնաց, մինչեւ վերջապէս
աս կախաղանին վրայ սատկեցաւ: Մամուկը, որուն
մարմնոյն ծանրութիւնն իր որսին մարմնոյն ծանրու-
թեան հազիւ տասներորդ մասը կրնայ ունենալ, ա-
նոր քովը կեցաւ ու սկսաւ իր գոռարին աշխատու-
թեան պտուղը վայելել, հանդարտութեամբ անոր հիւ-
թը ծծելով:

— Մէքսիկայի մէջ ամենէն վտանգաւոր կենդա-
նին արտաքոյ կարգի խոշոր տեսակ սարդ մըն է, ու
րուն մարմնոյն մեծութիւնն ընկուզի չափ կ'ըլլայ, եւ

ոտուրներուն երկայնութիւնը՝ 8—9 մատնաչափի կը հասնի: Ասիկայ Մեքսիկացիք Վինակրիլեյ (իբր՝ քացախի որդ) կ'անուանեն, որովհետեւ քացախի հոտին նման հոտ մը կը տարածէ, որով իր ներկայ կամ մօտ ըլլալը կ'իմացուի եւ զգուշանալու միջոց կ'ըլլայ, ինչու որ աս կենդանւոյն մի միայն խածուածը ստուգիւ մահ կը պատճառէ:

ՎԵՐԱԿԱՅԻՆ ԳԵՂԱՆԵՐ

Հին ու նոր իտալիայի փոյ
Աթլարնագրական, վիճակագրական ու Պատմական
Տեսութիւն մը:

ԻՏԱԼԻԱՅԻ ԱՆՑԻՑ
ՀԱՄԱՐՈՑ ՊԱՏՄԱԹԻԻԻԻԼ
(Հարուստիւնը):

Գ.

Կարողինկեանց իշխանութեան ու աւատային տիրապետութեան ժամանակը:

774—961.

Ա՝ 774 տարին կը սկսի Իտալիայի պատմութեան կամ դէպքերուն իրկորդ շրջանը, որն որ մինչեւ 961 կ'երթայ, եւ կը բովանդակէ Կարողինկեանց իշխանութեան ու անոր ետեւէն եկող միջանկեալ իշխանութեան ժամանակը, որ է աւատային տիրապետութեան խիստ զօրաւոր եղած ատենը: Իտալիայի իշխանութեան Փրանկաց թագաւորներուն խնայելը մասնաւորապէս անոր համար նշանաւոր եղաւ, որ անով հռոմէական կայսրութիւնը Արեւմտեայի մէջ նորոգուեցաւ, կամ անով նոր հռոմէական-արեւմտեան կայսրութիւնը սկսաւ, որով եւ Հռոմայի Քահանայապետաց աշխարհական իշխանութեան հիմը դրուելէն զատ՝ միանգամայն նա եւ հաստատուեցաւ: Բայց Մեծն Կարոլոս թէպէտ եւ Հռոմացեաց կայսր կամ ինքնակալ օծուեցաւ, սակայն չկրցաւ բոլոր Իտալիայի վրայ տիրել: Իր ամէն ջանքն ու պատերազմները՝ զոր Բենեւենտի դքսութեան ու Ստորին Իտալիայի հասարակապետութեանց դէմ բռնաւ, պարապի ելան:

Լուգովիկոս Ա. Հեղ (Débonnaire), Մեծին Կարոլոսի որդին, որն որ յամի 814ին անոր ընդհանուր կայսրութիւնը ժառանգեց ու մինչեւ 843 տիրեց, յամի 817ին իր ընդարձակած աւալ տէրութիւնն իր երեք որդեաց մէջ բաժնելու ատենը՝ Իտալիայի տէրութիւնը իր Լոթարիոս որդւոյն տուաւ: Իր Բեննարգոս եղբորորդին, որ Իտալիայի թագաւոր էր, ինք ղենք աս բաժանման մէջ իր երեսէ ձգուած կամ արհամարհուած սեպելով, կայսր դէմ ապստամբական շարժումներ ընելու սկսաւ: Լուգովիկոս ղենքը հնարքով մը ձեռք ձգեց ու աշուրները կոյրցուց: Ար կարծուի որ աս բռնաւորական գործքին համար խիղճը ղենքը չարչարելով՝ իր բրած անի-

րաւութեան դէմ հատուցում մ'ընելու համար՝ հոգեւոր պարգեւաբաշխութիւն մը մտածեց: Եւ այս պարգեւաբաշխութիւնն ան եղաւ՝ որ նոյն (817) տարին հռովմարտի մը հրատարակեց, որուն նիւթն է՝ Հռոմ քաղաքն իր շրջակայ սահմաններովն ու քանի մը գաւառներովը իբրեւ մշտնջենաւոր ժառանգութիւն Ս. Պետրոսի՝ այսինքն անոր յաջորդաց կամ Հռոմայ քահանայապետաց պարգեւել ու զանոնք նոյն տէրերուն վրայ տէր ու իշխան ընել: Հռովմարտին ան ատենուան Պատկաղիս (Յարութիւն) Ա. քահանայապետին ուղղուած է, զորն որ հոս քաղելով կը գնենք:

«Լա, Լուգովիկոս կայսր, աս մեր հաստատութեան թղթով կը սահմանեմ եւ կու տամ Քեզի, Առաքելոյ իշխանին Պետրոսի եւ Քեզի համար Քու տեղակալիդ, Քահանայապետին (պապին) եւ իր յաջորդացը՝ ի մշտնջենաւոր ժամանակս՝ Հռոմ քաղաքը, անոր դքսութեան (երկրին), իր սահմաններուն ու բոլոր անոնց կալուածներուն ու գետիններուն հետ մէկտեղ, ամէն ծովեզերքն ու նաւահանգիստները, ամէն քաղաքները, ամրոցները, աւաններն ու գեղերը, ինչպէս որ Գուք զանոնք Ձեր նախորդներուն ատենէն մինչեւ հիմայ Ձեր իշխանութեան ու վերագոյն տէրութեան տակ ժառանգեցիք ու կառավարեցիք:

«Ա՝ ամէն գաւառները, եւ այլն, ինչպէս նա եւ Քու եկեղեցւոյդ ժառանգութեան բաժինը կը հաստատենք Քեզի, Սուրբ առաքեալդ Պետրոս, ու Քու միջնորդութեամբ Քու տեղակալիդ, մեր հոգեւոր Հօրը, Քահանայապետին ու իր յաջորդներուն մինչեւ ցկատարած աշխարհի, որպէս զի ամէնքն ալ անոր իրաւանց, իշխանական տէրութեան ու հրամանին տակ մնան . . . : Եւ Մեր կողմանէ աս Մեր հաստատութեան վճռովը կը սահմանեք՝ որ ոչ Մերն ու ոչ Մեր որդեաց ու յաջորդաց մէկը հնարքով ու պատճառով մը Ձեր իշխանութեան որպիսի եւ իցէ մասը տկարացնելու, պակասեցնելու կամ Ձեզմէ ու Ձեր յաջորդներէն՝ վերը յիշուած սահմաններուն, քաղաքներուն, եւ այլն, մէկը ետ առնելու կարող ըլլանք, եւ եթէ մէկն առնել ուզէ՝ հաւանիք, հապա կը խոտանանք որ սուրբ Պետրոս առաքելոյն եւ անոր գահին վրայ մինչեւ ցկալածան աշխարհի յաջորդողներուն Եկեղեցւոյն ամէն գաւառները, քաղաքները, եւ այլն, մեր կրցածին չափ պաշտպանենք. . . : —

Լուգովիկոս Ա. կայսրն աս կարգաւորութիւններն բրած ատենը՝ Ստորին Իտալիայի մէջ քանի մը ազատ քաղաքներ կամ հասարակապետութիւններ, առանձինն Նեպոլիս, Ամալփի ու Կաէրա իրենց նաւագնացութիւններովն ու առուարովը մեծ հարստութեան տէր կ'ըլլային, միանգամայն Հռոմէն զատ՝ ուրիշ քանի մը ազատ քաղաքներու հետ ամէն հնարքը կը բանեցընէին Բիւզանդեան կայսրութեան հետ հաստատ միացած մնալու, որով աս կայսրութեան ուժը Ստորին Իտալիայի մէջ նուրէն աւելցաւ: Իսկ Իտալիայի մնացած մասերը՝ Փրանկաց տէրութեան հպատակ երկիրներն ու մասերն եղան, եւ ասիկայ տեւեց մինչեւ 843, որ տարին Վերտեօն քաղաքն

ըլլող դաշնայն զորութեամբ՝ Լուգովիկոս Ա. կայսեր 817ին ըրած կարգաւորութիւններն ի գործ դրուելու սկսելով, նա եւ իտալիա՝ կայսերական իշխանութեան ու Լոթարինկիայի երկրին հետ մէկտեղ՝ Մեծին Կարոյոսի թողան՝ Լոթարիոս Ա.ին տրուեցաւ: Յամի 850ին Լոթարիոս Ա. Իտալիայի տէրութիւնն ու կառավարութիւնը իր որդւոյն Լուգովիկոս Բ.ին տուաւ, որուն՝ 875ին մեռնելէն ետքը՝ Իտալիա Կարոլինկեան ցեղին մէջ երկպառակութիւններու եւ կռիւներու ասպարէզ եղաւ, մինչեւ որ 880ին Կարոլոս Յոյր (Գէր) անոր վրայ տիրեց, բայց միայն քանի մը տարի կրցաւ իր տէրութիւնը բռնել: Յամի 887ին իր իշխանութիւնը կորսնցուց, ու անկից ետքն ալ սկսաւ Իտալիայի մէջ ամէն անկարգութեանց ու նեղքին կամ քաղաքային կռիւներու դժբախտ ժամանակը: Բերենգար Փրիուի դուքսը, Գուեդոն Սպուլետոյի դուքսն ու Իվրէայի սահմանակալ կոմսը Իտալիայի թագին վրայ իրարու հետ կռուեցան, մինչեւ 888ին Գուեդոն Իտալիայի թագաւոր եւ 891ին կայսր ընտրուեցաւ, որուն մահուանէ ետքը 894ին իր որդին Լամբերդոս իշխանութիւնն առաւ: Ասիկայ 898ին մեռաւ. իր մահուանէ առաջ 896էն սկսեալ՝ Կարոլինկեան ցեղէն Աւստրիոս Գերմանացւոց թագաւորը՝ Իտալիայի թագաւորութեան ու կայսերութեան վրայ ունեցած իրաւունքը բանեցնելու կ'աշխատէր. բայց չկրցաւ երկայն առաւել իր իշխանութեան մէջ մնալ: Ասոր՝ 899ին մեռնելէն ետքը՝ Իտալիայի տէրութեան վրայ կռուեցան Փրիուի Բերենգար Ա. դուքսը, որն որ յամի 994ին արդէն Իտալիայի թագաւոր պսակուած էր, Ստորին Բուրգունտիայի Լուգովիկոս թագաւորը, զորն որ Բենեդիկտոս Գ. քահանայապետը յամի 901ին Իտալիայի կայսր պսակած էր, ու վերին Բուրգունտիայի Հուդուպիոս Ա. թագաւորը: Երկայն կռիւներէ ետքը վերջապէս Բերենգար Ա. զանիկայ ընդունեցաւ ու յամի 915ին իբրեւ կայսր պսակուեցաւ: Բայց տէրութիւնը ներքուստ ապականած ու տկարացած ըլլալուն՝ 890էն ի վեր Իտալիայի վրայ աւարաւորութեամբ արշաւող Սարակինոսներուն եւ 899էն ետքը եկող Հունգարացիներուն դէմ իր երկիրը չկրցաւ պաշտպանել: Յամի 924ին Բերենգար Ա. սպանուելէն ետքը՝ վերին Բուրգունդիայի Հուդուպիոս Բ. թագաւորը մինչեւ 930 իր Իտալիայի վրայ ունեցած իրաւունքը բանեցուց. բայց նոյն տարին Բրովանսի Հուկոն կոմսէն՝ Արելատեան տէրութիւնն ընդունելով՝ Իտալիայի վրայ ունեցած իրաւունքն անոր տուաւ: Հուկոն ջանացաւ արինհեղութիւններով ու բռնաւորութեամբ իր գողողացող գահը հաստատել, սակայն իր Բերենգար Բ. եղբորդին Իվրէայի սահմանակալ կոմսը, որն որ իր հօրեղբոր կերպ կերպ դաւադրութիւններէն ազատ ըլլալու համար յամի 940ին Գերմանիայի Ոթոն Ա. կամ Մեծ կայսեր քովն ապաւինած էր, շատ մը փախտականներ գլուխը ժողոված՝ Իտալիա դարձաւ ու յամի 945ին իր Հուկոն հօրեղբայրը գահէն վար ձգեց: Ասոր ետեւէն գահ նստաւ իր որդին Լոթարիոս, որ իր հօրը վարմանց չհետեւելուն՝ ժողովրդեան սիրելի եղաւ,

եւ իր Բերենգար հօրեղբորդին ալ իրեն խորհրդական առաւ: Յամի 950ին Լոթար՝ ըստ ոմանց Բերենգարէն թռնաւորութիւնով՝ մեռաւ, ու Բերենգար ուղեց անոր Ադելհայդէ այրին, որուն գեղեցկութիւնը հռչակեալ էր, իր որդւոյն Ադելբերտին հետ ամուսնացընել, եւ որովհետեւ Ադելհայդէ աս բանս ոչինչ կերպով յանձն կ'առնէր, անոր համար Բերենգար զինքը շատ չարչարելէն ետքը բանտ դրաւ. բայց յաջողակ տիկինը հնարք գտնելով՝ բանտէն փախաւ ու Մոտենայի դքսութեան Ռէճճիոյ քաղքին մօտ Գանոսայի ամուր բերդին մէջ պահուեցաւ: Բերենգար բանն իմանալով՝ եկաւ բերդը պաշարեց. իսկ Ադելհայդէ ծածուկ դեպքանաց ձեռքով Ոթոն Ա. կայսրէն օգնութիւն խնդրեց: Ոթոն իր զօրքովն Ալպեան լեռներէն անցաւ եկաւ տիկինը ազատեց, 951ին Բաւիա առաւ ու Լոնգոբարտացւոց թագաւոր պսակուեցաւ: Բերենգարին ճարը հատնելով՝ ինք զինք Ոթոնին իշխանութեան տակ ձգեց, ու Իտալիայի տէրութեան բալլէքը՝ Փրիուի սահմանակալ կոմսութիւնն անոր տուաւ, զորն որ Ոթոն իր եղբորը Հենրիկոսին պարգեւեց, եւ զԲերենգար իբրեւ իրեն հարկատու իշխան կամ աւատաւոր՝ Իտալիայի ուրիշ կողմերուն կառավարութեան մէջ թողուց: Բայց երբ որ քանի մը տարիէն ետքը Իտալիայի մեծամեծները Բերենգարի դէմ ծանր ամբաստանութիւններով Ոթոնին դիմեցին, 961ին եկաւ զանիկայ իշխանութեան վար ձգեց, եւ ինք զինք Իտալիայի թագաւոր ու 962ին կայսր անունեց ու կայսերական թագը դրաւ: Աս ատենները ու բոլոր աս ջըջանին մէջ Ստորին Իտալիայի հասարակապետութիւնները՝ Նէապոլիս, Կաեդա ու Ամալփի իրենց անկախութիւնը Լոմբարտիայի Բենեւենտ դքսութեան ջանից ու հնարքներուն դէմ կը պաշտպանէին ու կը պահէին: Աս բանիս մէջ նոյն հասարակապետութեանց մեծ օգնութիւն ու շահ կ'ըլլար Բենեւենտի նեղքին շփոթութիւնները, եւ միանգամայն թէ Բենեւենտի դքսութիւնն ու թէ յիշեալ հասարակապետութիւնները Իտալիայի հասարակաց թշնամիներուն՝ Սարակինոսներուն դէմ պատերազմի մէջ էին, զորոնք իրենք շատ տարիներէ յառաջ (830) Սիկիլիայէն կանչած էին՝ իբրեւ օգնական ու վարձկան զօրք իրարու դէմ գործածելու համար, որոնք եւ Նէապոլիս արեւելեան մասին վրայ Ադրիական ծովուն քովերը Ապուլիա նահանգին մէջ իրենց հաստատուն կայան ու բնակարան գտած մնացած էին: Եւ թէպէտ Լուգովիկոս Բ. կայսրն ու բիւզանդեան կայսրը Բասիլիոս (Վասիլ հայկազն) իրարու օգնելով 866ին Սարակինոսաց ուժն ու իշխանութիւնը տկարացուցած էին, ի վերայ այսր ամենայնի Լուգովիկոս չկրցաւ Ստորին Իտալիայի մէջ իր իշխանութիւնը բանեցնել: Բայց բիւզանդեանք կամ Յոյները աւելի եւս յաջողակ գտնուելով՝ Ստորին Իտալիայի մէջ հաստատուեցան մնացին, Սարակինոսներէն առած տեղերէն մասնաւոր նահանգ մը կազմեցին, որն որ Լոմբարդեան թէ՛ ըսուեցաւ, ու Ապուլիայի Պարի բերդաքաղաքը նստող ընդհանուր կուսակալի (Գաբաթան) մը ձեռքով հարիւր

տարիէն աւելի անիկայ կառավարեցին ու անոր տէրու թիւնը պահեցին: Ուրիշ Ա. կայսրը շատ աշխատեցաւ զատնէք իտալիայէն բոլորովն հեռացնելու եւ բոլոր Ստորին Իտալիա իր իշխանութեան տակ առնելու, բայց չկրցաւ ուղածը կատարեալ գլուխ հանել:

Պէտք է շարունակուի:

ԱՅՔԱՐԶԱԳՐԱԿԱՆ

Նեղոս ու Եգիպտոսի ողորդումը:

Ինչպէս ամենուն յայտնի է, ամէն տարի Նեղոս գետն աճելով ու երկիրը ողողելով, Եգիպտոսի մեծ բարեբերութիւն կը մատակարարէ. բայց երբեմն ալ չափէն աւելի գուրս գելուելով՝ մեծամեծ վնասներու պատճառ կ'ըլլայ: Աս տարի ալ նոյն դժբախտութիւնները պատահեցան: Հոկտեմբերի սկիզբէն վեր հետգետեւ եկած լըբրուն նայելով, քանի մ'օրուան մէջ ջրերուն սաստկութիւնը հարիւրէ աւելի գեղեր կործանած է, իսմայէլ ու Մուստաֆա փաշաներուն երկու պալատները փլուցած, երկաթուղոյն կէսը վնասած: Աս ողողումը նոյնպէս երկրի բերքերուն ալ խիստ շատ վնաս տուաւ. այնպէս որ կ'ըսուի թէ Եգիպտոսի տարեկան հունձքը բոլորովն փճացեր է, շաքարեղեգին մէկ մասը, իսկ բամբակին չորսին մէկը կորսուեր է: Աղէքսանդրիայի ու Գահիրէի մէջ հեռագրական հաղորդակցութիւնը դադարէր է: Հաղիւ Նոյեմբերի սկիզբը ջրերը նուաղելու սկսեւ եւ: — Աս առթիւ կ'ուզենք Եգիպտոսի եւ գլխաւորաբար Նեղոսի վրայ համառօտ տեղեկութիւն մը տալ:

Նեղոս՝ որն որ աշխարհքիս մեծ ու անուանի գետերէն մէկն է, Հապեշիտանի լեռներէն կը բխէ: Ափրիկէի անապատներուն մէջ վեցհարիւր մղոն ճամբայ ընելէն վերջը, Եգիպտոս կը մտնէ, եւ հոն դարձեալ երկու հարիւր մղոն ընթացք ընելով, Միջերկրական ծովը կը թափուի:

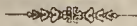
Գետին երկու կողմն աւազի ովկիանոս մըն է, որուն վրայ քանի մը ցած ու անբեր լեռանց շղթայք կը գտնուին, որոնցմէ ոմանք՝ գետը Նարմիր ծովէն կը բաժնեն, իսկ ոմանք՝ մեծ անապատեն: Ծովը թափելէն յիսուն մղոն յառաջ՝ Նեղոս երկու ծիւղերու կը բաժնուի, որոնք իրարմէ վաթսուն մղոն հեռաւորութեամբ Միջերկրական ծովը կը մտնեն, մէկը՝ Ռաշիտ քաղաքին, իսկ մէկալը՝ Տամիէթ քաղաքին քովը: Երբեմն Նեղոս եօթը բերան ունէր, որոնք հիմակ ալ կը տեսնուին, սակայն երկուքին մէջ միայն նաւագնացութիւն կ'ըլլայ: Գետին աս երկու ծիւղերուն ու ծովուն մէջ գտնուած երկիրը՝ որն որ երբեմնսին մը կը ձեւացնէ, Տելթա կը կոչուի, Յունաց նոյնանուն գրին նման ըլլալուն համար: Ինչպէս վերը զրոյսածներէն՝ ինք իրմէ կ'իմացուի, երեքանիկան ծովափողման խարխալը՝ վաթսուն մղոն ընդարձակութիւն ունի, իսկ Նեղոսի երկու ծիւղերէն ձեւացած կողերը՝ յիսուական մղոն երկայնութիւն: Եգիպտոսի աս մասն ամենէն

աւելի բարեբերն է, որովհետեւ ամենէն աւելի առատութեամբ կ'ուռուգուի:

Մայիս ամսէն սկսեալ՝ մինչեւ Յուլիս հիւսիսէն գեպի հարաւ որոշ եւ հաստատուն եղանակաւ փչող կանոնաւոր հովերը՝ Նեղոսին մշուէն կաղմուած բոլոր ամպերն առնելով՝ Հապեշիտանի լեռները կը մղեն: Այսպէսով Եգիպտոս միշտ պայծառ ու առանց ամպի կը մնայ. իսկ Հապեշիտան ամբողջ Յուլիս, Օգոստոս ու Սեպտեմբեր ամիսները անդադար անձրեւ կու գայ, որով Նեղոսի ջրերն արտաքոյ կարգի կը շատնան, եւ երկիրն ողողելով, կու տան իրեն այն ուռուգումը՝ զորն որ երկիրքը կը զանայ, որովհետեւ Եգիպտոս ամենեւին անձրեւ չի գար:

Ջրերը քաշուելէն ետքը, բոլոր երկիրը պարարտցիւն մը կը ծածկէ, որն որ գետինը չափէ գուրս կը պարարտացնէ. եւ որչափ աւելի տեղ կը տարածուի ողողումը, այնչափ ալ աւելի երկիր պարարտուած կ'ըլլայ, որուն տերերը ամէն տարի անդերը չափելով՝ մէջերնին կը բաժնեն, եւ անմիջապէս մշակութիւնը կը սկսի: Նոյն ժամանակէն, այսինքն՝ Հոկտեմբերէն սկսեալ մինչեւ Փետրուար՝ Եգիպտոս իր արգաւանդութեամբն ու կանաչութեամբը զմայլելի տեսարան մը կ'ուսենայ: Մարտի մէջ տաքերը կը սկսին, եւ նոյն միջոյին երկիրն անանկ խորունկ կը պատուտի, որ ձիով երթալը՝ շատ հեղ խիստ վտանգաւոր կ'ըլլայ: Բայց ան ատեն երկրագործին բուսանդակ դործողութիւնները լընցած կ'ըլլան, բոլոր հունձքերը՝ ժողվուած ու վերցուած:

Եգիպտոսի բերքերուն երեւելիներն են, ցորենէն զատ, ընտիր բրինձ, պէսպէս ընդեղեններ, շաքարեղեգ, լեզակ, կանեփ, կտաւ եւ բամբակ: Մինակ ձեթի կողմանէ կարօտութիւն կը կրէ, սակայն իր դիմացի Յունաստանէն պիտոյքը կը լեցնէ. իսկ ծխախոտ ու խահուէ՝ իր դրացի Ասորիքէն եւ Արաբիայէն առատութեամբ կը գտնէ: Նմանապէս փայտ չունի, ինչու որ ծառերը չեն կրնար Նեղոսին ամէն տարի աւաղի վրայ թող տուած ցեխին մէջ արմատ ձգել: Հոն գտնուած միակ ծառերն են ժանտաթղենի ու արմաւենի: Առեւելու համար աղբ կը դործածեն, որովհետեւ արտաքոյ կարգի առատ արջառ ունին, նոյնպէս ոչխար ու այծ խիստ բազմաթիւ է: Ասոնցմէ զատ՝ երեւելի են հոնտեղաց ձիերը իրենց գեղեցիկութեամբն ու աշխուժութեամբը, եւ ուղտը՝ որն որ ան կողմանց խիստ օգտակար անասուններէն մէկն է:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Նորագիտութեան զանն մը:

Այլ՝ Փիլիպոս լրագիրը հետեւեալ գիւտը կը պատմէ, որուն ճշմարտութեան երաշխաւորութիւնը դրօշին վրայ ձգելով, իբրեւ հետաքրքրական նորալուր՝ ընթերցողաց առջեւ կը դնենք, մանաւանդ որ տեսարանին տեղը կոտորանքաւարիս է:

Սեպտեմբեր ամսոյն վերջերը երկու Գաղղիացի

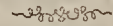
բանուորներ որսի երթալով ու խել մը ժամանակ ետ չդառնալով, իրենց բարեկամները կարծեցին որ գլուխներն դժբախտութիւն մ'եկած ըլլայ: Բայց ետքէն իմացան որ բախտը՝ հնութեանց մեծ ու անդին գանձ մը բացեր է անոնց առջեւ:

Յիշեալ բանուորները Թարապիայի ու Պէյիւք-տէրէի թանձրախիտ անտառներուն մէջ որսորդութիւն բրած ժամանակին, մէջերէն մէկը՝ որ ընկերէն քիչ մը հեռացած էր, մէկէն աներեւոյթ եղաւ եւ ինք զինքը հողի փլատակներու տակ գտաւ: Ենայու միջոցին՝ հրա-յանն ալ ձեռքէն սահելով, խորունկ փոսի մը մէջ ին-կաւ, այնպէս որ ալ գտնեն անկարելի եղաւ: Երբ որ մէկալ ընկերն ալ վրայ հասաւ, ճրագ վառած՝ երկուքը մէկտեղ նոյն ծակը քննեցին ու իմացան որ ստորերկրեայ ընդարձակ տեղ մը իջնալու համար նեղ ու անձուկ ճամ-բայ մըն է: Մուտքին սկիզբը աստիճան չկար, բայց քիչ մը ետքը քսան սոթով սանդուղ մը գտան, որմէ վար իջնալով, ընդարձակ քարայր մը հասան, որուն մէջէն կարկաչելով ականակիտ ջուր մը կը վաղէր: Սանդուղին սոթը նիղակներու եւ ուրիշ զէնքերու կտորուանք կային. իսկ քիչ մը անդին աճող զբահներ, վահաններ, սա-ղաւարտներ, սուրեր եւ ուրիշ կերպ կերպ զէնքեր սփռած կեցած էին: Աս առաջին քարայրին կից՝ ուրիշ ստորեր-կրեայ տեղ մ'ալ կար, ուր երկաթի սնտուկներ գտան, զորոնք՝ դրսէն գործիքներ բերելով՝ հազիւ կրցան բա-նալ: Նոյն սնտուկներէն մէկը արծաթ ու ոսկի գրամնե-րով ու պատուական քարերով լեցուն էր, իսկ մէկալին մէջ խիստ հին ձեռագիրներ կային:

Երկու որսորդը հազիւ հինգ օրուան մէջ կրցան ի-րենց գտած գանձերը մեծ գծաւորութեամբ գուրս հա-նել, որովհետեւ բանն ուրիշ յայտնել չուզելով՝ ամե-նայն ինչ անձամբ կը գործէին: Բանը կը մնար աս ան-գիւտ գանձն ապահով տեղ մը փոխադրելու վրայ: Բա-րեբախտութեամբ նոյն օրերը Պէյիւքտէրէի առջեւը դաղլիական նաւ մը կար, որն որ Օտեսայէն ցորեն բեռ-նաւորած՝ գէպ ի Ճենովա ճամբայ պիտի ելլէր: Որ-սորդը նոյն նաւուն նաւապետին իրենց գաղտնիքը յայ-տնեցին եւ անոր օգնութիւնը խնդրեցին: Նաւապետը սիրով ընդունեցաւ իրենց առաջարկութիւնը, իրենց ա-մէն հարկաւոր օգնութիւնն ըրաւ, որով ամենայն ինչ տասնուչորս սնտուկի մէջ տեղաւորուած՝ նաւը տարուե-ցաւ, ուր մտան նաեւ երկու որսորդը ալ, որոշելով որ նաւը նախ իր որոշուած տեղը՝ Ճենովա երթայ, բեռը թափէ, եւ անկից Մարսիլիա անցնի:

Վանձին տէրերուն միտքն ան է՝ որ Փարիզ հրա-պարակաւ ցուցնեն ետքը, Լոնտոն տանին եւ հին ծախսն աս անգիւտ հնութիւնները, որոնք մեծ մայրա-քաղաքի մը թանգարանը կրնան զարգարել, եւ Սալթ-Փի-պլէս լրագրին ըրած ստորագրութեան նայելով, հա-ղարաւոր լինալի արժէք ունին: Իրօք ալ խիստ նշանաւոր բան է տասնուչորս սնտուկ հին զէնք ու զարդ, որոնք ի-րենց հնութեամբը շատ մեծագին ըլլալէն զատ, կամ ոսկիէ ու արծաթէ շինած են եւ կամ նոյն աղիւ մե-

տաշներով զարդարուած: Ուր թողունք Յունաց եւ Հռո-մացեաց անթիւ ոսկի ու արծաթ հնագրամները, եւ քառասնի չափ հազուադիւտ ձեռագիրները՝ որոնք գան-ձին ամենէն պատուական մասը կը համարուին: Զրահնե-րէն մէկը շատ սքանչելի է. ոսկի ու արծաթ զարդերէն զատ՝ պատուական քարերը վրան ջուրի պէս տարածուած են. ոսկեձոյլ սաղաւարտ մ'ալ կայ, որն որ շատ գեղեցիկ ու ճարտարութեամբ բանուած է: Կը կարծուի որ աս ա-մէն հնութիւնները Հռոմացեաց նոյն կողմերը տիրելուն առաջին ժամանակներէն ըլլան:

ԱՅԵՆԱԿԱՆ

Նշանաւոր չարագործի մը դատաստանը:

Վերջին ժամանակները Միլանի արդարութեան տեսանը կը զբաղի նշանաւոր չարագործի մը դատաստա-նին, որուն ամէն պարագաներն այնպէս արտաքայ կարգի են, որ մեր ընթերցողաց ուշադրութեան ալ արժանի սեպեցինք:

Նշեալ տարւան սկիզբները նոյն Միլանի արդա-րութեան տեսնին ազդեղաւ որ խել մը ժամանակէ վեր Մարիամ Բերրոք քիոյ անուն կրնան աներեւոյթ եղած է, եւ Անտոն Պոճճիոյ որմնագիրը նոյն կնոջ ինչքերն ու զածին պէս կը տրամադրէ: Աս արդարարութեան թըղ-թին ստորագրած էր Յովսէփ Մալիէր՝ աներեւոյթ եւ զոյղ կնոջ որդին, որն որ կը խնդրէր որ փութով հետա-գոտութիւն ըլլայ: Ասեանը սկսաւ անմիջապէս հետա-գոտութիւնն ընել, որով Պոճճիոյի վրայ եղած կասկածն այնպէս սաստկացաւ, որ բռնուեցաւ եւ դատաստանի հանուեցաւ: Հարցափորձին մէջ չարագործը քանի մը օր ամէն բան ուրանալէն ետեւ, վերջապէս խոստովանեցաւ որ փնտուած կրնան ինք սպաննած եւ անոր սեպհական տան գետնափորին մէջ թաղած է: Հետեւեալ օրը դա-տաստանարանը նոյն տեղ մարդ խրկելով, իրօք ալ դիա-կը կամ ոսկրատիքը գտնուեցաւ:

Ան ժամանակէն մինչեւ հիմայ (1860, Մարտ 23 — 1861, Նոյեմբ. վերջը) եղած դատաստանական քննու-թիւններէն՝ թէ աս եղեւնագործութեան եւ թէ նոյն անօրէնին ըրած ուրիշ չարագործութեանց վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները ժողովուեցան: Մարիամ Բերրոք-քիոյ, որն որ շուրջ 70 տարւան կասկածոտ, ագահ եւ անհեղեղ բնութիւն ունեցող մէկն էր, իր սեպհական տան մէկ երկու խցին մէջ առանձնացեալ կ'ապրէր, եւ քովն ուրիշ մարդ չէր հանդիպցնէր բաց ի գոնապա-նէն, որն որ ամէն օր կ'երթար անոր հարկաւոր ծա-ռայութիւնները կ'ընէր:

Նոյն գոնապանին յանձնելով՝ կինը 1859ին դարնան տանը մէջ ընելու նորոգութիւններուն համար զՊոճճիոյ սկսաւ գործածել: Աս առթով որմնագիրը կնոջ վստահութիւնը վատարկեցաւ, այնպէս որ շատ ան-գամ տուն կ'երթար կու գար, եւ ինչպէս կ'երեւար՝ ա-

նոր յանձնարարութիւնները կը կատարէր: Վրան քանի մը շաբաթ անցնելէն ետեւ, առտու մը (Մայիսի 11ին) դռնապանն ըստ սովորութեան՝ կնոջ բնակարանն երթալու ատեն, Պոճճիոյ դիմացն ելաւ եւ ըսաւ որ Տիկինն առ առտու կանուխ դէպ ի Գոմոյ ճամբայ ելաւ, ուր երկայն ժամանակ պիտի մնայ: Ես զինքը մինչեւ երկաթուղւոյն կայարանը տարի, եւ նոր ետ դարձայ: — Կնոջ բնակարանը փակուած էր. բայց թէ որ դռնապանը ներս մտնել կարենար, անոր դիակը կը տեսնէր:

Յանցաւորին խոստովանութեան նայելով, երեք օր ամբողջ նոյն տան մէջ անցուցեր է: Երկրորդ առտուն կանուխ դիակը տարեր գետնափորին մէջ թաղեր է, յառաջ քիչ մը կտրտելով եւ կտրտելով, որպէս զի փորած փոսին մէջ կարող ըլլայ խոթել: Ետքը սպանութեան հետքերը ջնջեր, տունը մաքրեր, եւ սկսեր է ըրած եղեւնագործութեան պտուղը քաղել: Կամաց կամաց կնոջ ամէն ինչքերն ըստ մասին ծախսեր եւ ըստ մասին իր տունը տարեր է, բնակարանին մէջ զանազան նորոգութիւններ ըրեր է, եւ վարձքի տալ կ'ուզէ եղբեր:

Բայց իր առ գործողութեանց վրայ կասկածներ ծնած ըլլալով, պէտք էր ձեռքը թուղթ մ'ունենալ, որով իր բոլոր ըրածներն իբրեւ օրինաւոր կարենար անցընել: Աս գրուածքը շինելու համար՝ ձեռք առաւ Լիսպայ անունով Լիւրիկեցի մը, որուն մայրը՝ Մարիամ Բերրոք քիչ մը ձեւացընելով, Գոմոյի մէջ գատաստանական ձեւով ու նոտարի ձեւքով գործակալութեան թուղթ մը շինել տալ կ'ուզէր: Բայց որովհետեւ խաբէութեան գործիք եղող կինը, որն որ աղէկ խտալերէն չէր գիտեր եւ ոչ ալ զինքն ինչ գործքի գործածելին իմացած էր, գործողութեան կատարուելուն ժամանակը՝ կասկածի երթալով, այլայլեցաւ, շփոթեցաւ եւ ըստ մեծի մասին լուռ կը կենար, անոր համար նոտարը չուզեց Պոճճիոյին խնդիրը կատարել, ըսելով որ խօթամիտ կնոջ մը առաւարտ գործակալութեան թուղթ շինել յանձն չ'առնուր: Սակայն Բերրոք քիչ ասով չյուսահատեցաւ. իր աղգականներէն կնիկ մը գտնելով, զանիկայ սպաննած կինը ձեւացուց, եւ երկու վկայի առջեւ ուրիշ նոտարէ մը ուզած գործակալութեան թուղթն առաւ:

Անով անմիջապէս Միլան դարձաւ, տունը վարձքի տուաւ, կանոնաւոր կերպով ու հրապարակական նոտարի ձեւքով վարձակալութեան դաշնագրութիւն շինել տալով: Աս ալ բաւական չէ, ան աստիճանի յանդգնութեան հասաւ՝ մինչեւ իր գործողութիւնն աւելի ապահովընելու համար, տանտիկնոջ Յովսէփ Մաւրիէր որդւոյն ալ ստորագրութիւն գնել տուաւ դաշնաց: Միայն թէ նոյն մարդն իր ունեցած կասկածը յայտնեց եւ պահանջեց որ դաշնաց մէջ խօսք մը գրուի թէ ասով իր իբրեւ ժառանգ ունեցած՝ իրաւանց վնաս չի կրնար հասնիլ:

Մնացածը հալ անգամ:

— 336333 —

ԵՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆ

Լ Ի Ի Գ Ի Ա

ՄԱՐԿՈՍ ԱՐԵՂԻՈՍ ԿԱՅՍԵՐ

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Է Ն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ ՄԸ

ԳԻՐՄԱՆԵՐԷՆԷՆ

ԱԶԱՏ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Յ. ՎՐԹԱՆԻՍԻ Վ. ԵԱԳՈՒԹՃԵԱՆ

ՄԻԽԹ. ՈՒԽՏԷՆ

Դիւրը ութածալ. Երես 213.

Վէպը հասարակօրէն ըստ մեծի մասին շինծու պատմութիւն մ'ըլլալով, անոր մէջ պատմութեանը թէպէտ քիչ մը ատեն միտքը կը զբաղեցընեն, այլ եւ այլ զգածումներ կը զարթուցանեն. սակայն կարգացողը՝ երբ որ կը յիշէ թէ այն պատմութեան դէպքերն իրօք պատահած չեն, կեղծեալ են, կարծես թէ ինք իրեն կը զայրանայ՝ ան ընթերցուածով պարապ տեղ ժամանակ անցընելուն ու սրտին մէջ այլայլութիւն ծնանելու պատճառ տալուն համար: Ասիկայ շատ վէպերու համար իրաւացի սեպելու ալ ըլլանք, սակայն շատերուն համար ալ չենք կրնար պատշաճ համարիլ:

Վէպի մը, մանաւանդ բարոյական վէպի մը մէջ, պատմութեանը իրօք պատահած դէպքեր կամ իրական պատմութիւն ալ չըլլան, ի վերայ այս ամենայնի գըլխաւոր ճշմարտութիւններու վրայ հիմնուած ըլլալով, դիտուած վախճանին կը հասցընեն, որ է կարգացողին սորվեցընել՝ թէ նման դիպուածներու մէջ ինչ վարմունք պիտ'որ ունենայ, անկից իր անձին համար ինչ պտուղ պիտ'որ քաղէ: Իսկ առ նոր Մատենին բովանդակածը՝ միայն շինծու պատմութիւն չէ, այլ նաեւ՝ բուն ստղծ դէպքերէն զատ՝ խել մը կարեւոր տեղեկութիւններ եկեղեցւոյ կարգաց, հնութեանց ու քանի մը անուանի հայրապետաց, վկայից եւ քրիստոնէայ փիլիսոփայից վրայ: — Քրիստոնէական սուրբ Լրօնին՝ հեթանոսական կարգերէն եւ իմաստութիւն սեպուած բարակութիւններէն անհամեմատ բարձրագոյն ու ազնուագոյն օրէնքները, հեթանոսական փիլիսոփայութեան վրայ ըրած յաղթաւնակները, փիլիսոփայական սուր միտքերն իր ճշմարտութեան վրայ համոզելով՝ թէ պատմական դէպքերով ու թէ հաւանեցուցիչ պատճառներով մեր առջին դրուած ատենը, ինչպէս առ Մատենին մէջ կը տեսնուի, պէտք է որ հաճոյական ընթերցուած, օգտակար աւանդութիւն մը սեպուի. ուստի տարակոյս չունինք որ առ կտորներու մէջ հմտանալ ուղղոյն այսպիսի Մատենի մը հրատարակուելուն վրայ ուրախանալով, զանիկայ հաճութեամբ ձեռք կ'առնու եւ կարեւոր մտադրութեամբ կը կարդայ: